

Edward Breza

Nazwy związane z okresem wielkanocnym

Język - Szkoła - Religia 3, 21-25

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Edward Breza
(Sopot)

NAZWY ZWIĄZANE Z OKRESEM WIELKANOCNYM

W liturgice funkcjonuje pojęcie heortologii (od gr. *heortę* ‘święto, uroczystość’), tj. ‘nauki o roku kościelnym’. Na wzór tego terminu stworzyłem na VIII Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej z udziałem gości zagranicznych (tzw. OKO) w Olsztynie w r. 1992 pojęcie i termin *heortonimia* (z II członem –*nimia* z gr. *ónyma/ónoma* ‘wyraz, nazwa’)¹ ‘nazwy świąt i uroczystości’, wliczając do tego pojęcia święta kościelne i państwowe, uroczyste dni, jak *Dzień Kobiet*, *Dzień bez Papierosa*, *Dzień Lasu*, uroczystości zwyczajowe, jak *andrzejki*, *gregorianki*, *walentynki*, sportowe, np. *olimpiada*, *spartakiada*, rodzinne, jak *chrzciny*, *zareczyny*, nawet w wymiarze indywidualnym *imieniny*, *urodziny* etc. Hertonimię traktuję jako poddział chrematonimii (od gr. *chręma*, w dop. l. poj. *chrémat-os* ‘dobro, majątek’) z odpowiednikiem rodzimym ‘nazwy obiektów kulturowych’.

Podstawowym i zarazem najważniejszym świętem okresu wielkanocnego i w ogóle w całym roku liturgicznym jest *Wielkanoc*, obchodzona na cześć *zmartwychwstania* Chrystusa (po łacinie *resurrectio*, po grecku *anástasis*). Łacińskie określenie *resurrectio* ‘powstanie, zmartwychwstanie’ nie przeszło do imiennictwa chrześcijańskiego, natomiast greckie *anástasis* żyje w imieniu męskim *Anastazy* (bezpośrednio powstałe z łacińskiego *Anastadius* przez odrzucenie łacińskiej końcówki –

---

¹ Edward Breza, *Pojęcie heortonimii i jej przedmiot badawczy* [w] *Onomastyka literacka* pod red. M. Biolik, Olsztyn 1993, s. 371-377. W tej wypowiedzi skupię się głównie na nazwie święta Zmartwychwstania Chrystusa, inne nazwy omawiam w: *Pochodzenie i znaczenie nazwy Pięćdziesiątnica i podobnych*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego. Prace Językoznawcze, nr 15, 1989, s. 7-12 i *Okres wielkanocny a język*, Gwiazda Morza 1998, nr 7-8, s. 40.

us, jak *Andoni*, *Bazyli* i tyle innych z łac. *Antoni-us*, *Basyli-us*, a to z greckiej formy *Anastásios*) i pochodnym regularnym z gr. *Anastásia* żeńskim imieniu *Anastazja*².

U większości narodów i we większości wyznań chrześcijańskich *Wielkanoc* nazywana bywa *Paschą*, co przejściem (ostatecznie) z aramejskiego *pasha*, hebr. *pesah*, rozumianego w tradycji chrześcijańskiej jako ‘przejście’ (anioła po domostwach Żydów w Egipcie i Żydów przez Morze Czerwone), uznanego przez znawców za wyraz o niepewnej etymologii i objaśnianego jako ‘uspokojenie’ lub ‘uderzenie’.³ Wyraz przejety został jako *Pascha* przez Słowian wschodnich i Cerkiew Prawosławną i wiele narodów europejskich w odpowiedniej adaptacji fonetycznej, a więc po francusku *Pâques*, po włosku *Pasqua*, po hiszp. *Pascua*. Od nazwy święta pochodzą imiona: *Paschalis* (bezpośrednio od przymiotnika *paschalis* ‘związany z Paschą, wielkanocny’, np. *agnus paschalis* ‘baranek wielkanocny’), według SIW nosi to imię 39 mężczyzn i forma żeńska *Paschalis* u 1. kobiety w woj. szczecińskim, we francuskim brzmiące jako *Pascal* i forma żeńska *Pascaline* i z tego w SIW 24 mężczyzn o imieniu *Pascal*, 19 *Paskal* i wiele form zbliżonych. Od omawianego imienia pochodzi nazwisko słynnego filozofa francuskiego R. Pascal (1623–1662); we włoskim imię żeńskie brzmi m. in. *Pasqualina* i por. w SIW 2 kobiety noszące takie imię: po 1 w woj. poznańskim i warszawskim. Takie też imię w dawnej Polsce nosiła *nadobna Paskwalina*, bohaterka barokowego romansu, przyswojonego literaturze polskiej z oryginału włoskiego lub łacińskiego przez Samuela ze Skrzypny Twardowskiego (1600–1660) i por. w SIW imiona *Paskalina* u 1. kobiety w woj. toruńskim; 2 *Pasqualina*: po 1 w woj. poznańskim i warszawskim.

Odpowiednik *Phase* ‘przejście’⁴ w nazwach osobowych niepoświadczony, podobnie, jak łac. *transitus* czy już przyswojony do polszczyzny

² Szerzej o przytaczanych tu imionach piszę w przygotowywanym opracowaniu „Imiona w Polsce używane”.

³ X. Léon-Dufour, *Słownik Nowego Testamentu*, wyd. II, Poznań 1986, s. 466.

⁴ Przyjmuje się, że to grecki odpowiednik hebr. *pesah*; tymczasem w LXX występuje zawsze *Pascha*, por. np. (wyraz pojawia się w Biblii 69 razy) Wj 12, 11, Lb 9, 2, 4; Wulgata podaje *Phase* (*id est transitus*) *Domini* Wj Lb (l.c.) lub *Pascha* w NT, np. Mk 14, 1; J 2, 13. *Phase* (bez wskazania pochodzenia) podaje Słownik Lindego (L IV 608 s.v. *przewód*); S. Jougan, *Słownik kościelny łacińsko-polski*, wyd. III, Poznań 1958, s. 506

tranzyt. Hebr. *Pesah*, (powiedzmy) gr. *Phase*, łacińskie *Transitus*, a wszystko to znaczy ‘Przejście’ w dawnej Polsce tłumaczono na *Przewód*, powstały od czasownika *przewodzić* ‘przeprowadzać’, jak zaświadcza m.in. Słownik Lindego (L IV 608). Od rzeczownika tego do dziś używane jest określenie *Niedziela Przewodnia*⁵, realnie ‘I niedziela po Zmartwychwstaniu’. W Kościele Prawosławnym nazywana bywa *Antypaschą*, tj. ‘zamiast, w miejsce Paschy’, a więc ‘przedłużenie Paschy’, nazywane także drugim zmartwychwstaniem, bo Chrystus ukazał się św. Tomaszowi (por. wyrażenie frazeologiczne *niewierny Tomasz*). Odczytanej tej niedzieli perykopie ewangelicznej o niewiernym Tomaszu (J 20, 24–29) zawdzięcza także nazwę *Niedzieli Tomaszowej* (w Cerkwi *Fomino Woskriesienije*). Synonimiczne określenie pierwszej niedzieli po zmartwychwstaniu Chrystusa to *Niedziela Biała* jako przekład łacińskiego określenia *Dominica in albis*, bo tego dnia ochrzczeni w Wielką Sobotę składali białe szaty, w których chodzili przez 8 dni (por. współczesne *biały tydzień* po przyjęciu I Komunii św.).

Fakt zmartwychwstania, po łacinie *resurrectio* przyjął się w nazwie wczesnego nabożeństwa odprawianego wcześniej rano w I dzień Wielkanocy jako tzw. *rezurekcja*, wyraz notowany dopiero przez tzw. Słownik wileński z r. 1861. Narodowe określenia święta Zmartwychwstania (poza narodami romańskimi), gdzie, jak widzieliśmy, występuje w różnych odmiankach fonetycznych, *Pascha*, nawiązują do różnych treści: polskie *Wielkanoc*, będące jeszcze w Słowniku Lindego (początek XIX w.) luźnym zestawieniem (nie zrostem, jak dziś) do ważności i jedyności powstania Chrystusa z grobu tej nocy, u Czechów

---

podaje *phase* 1. ‘przejście ...’; 2. ‘wieczera wielkanocna...’ bez zaznaczenia pochodzenia wyrazu, co zwykle czyni, ale z podaniem odpowiednika hebr. Polskie tłumaczenia katolickiej Biblii Tysiąclecia i Biblii Poznańskiej podają *Pascha*. Rzeczownika *phase* nie podaje *Słownik grecko-polski* pod red. Z. Abramowiczówny i dla gimnazjów klasycznych Z. Węclewskiego, wyd. V, Warszawa 1905.

⁵ Linde (l.c.) przytacza pogląd z Postylli niejakiego Grzegorza z Żarnowca, o którym nie udało mi się niczego pewnego znaleźć, że *Przewodnia* tłumaczy się tym, iż katecheci *przywodzi*li nawróconych z pogaństwa lub judaizmu nowym katolickim duszpasterzom. Rzecz polega raczej na spotykanej w dawnej polszczyźnie oboczności *prze-/przy-*, np. *przewodzić*, *przywodzić* i pochodnych rzeczowników *przewłoka* i *przywłoka* używanych zamiennie, stąd także wahania w nazwie jeziora *Przewłoczno* : *Przywłoczno* pod Olpuchem w pow. kościerskim, por. E. Breza, *Toponimia powiatu kościerskiego*, Gdańsk 1974, s. 223.

Velikonoce w l. mnogiej, jako że święto obchodzone było (i częściowo jest) przez kilka dni, u Słowaków *Velká noc*, a więc zestawienie słowotwórcze, jak niegdyś w Polsce.

U narodów germańskich i u Kaszubów nazwa nawiązuje do wczesnej, pierwszej gwiazdy, ukazującej się o świcie i ostatniej widocznej przy zachodzie słońca, określającej także ‘brzask, świt’ (a może to znaczenie jest pierwotne, a gwiazda wtórna), upersonifikowanej jako bogini *Eos* u Greków (gr. *ῥῶς* lub *ἑὸς*), której odpowiednikiem była rzymska *Aurora*, potem tłumaczona na wiele języków, np. ang. *Dawn* (rdzeń ten sam, co w niem. *Tag* ‘dzień’, a więc od *dniec* ‘świtać’); we wielu językach odpowiedników rodzimych nie używa się, np. w niem. *Morgenstern* czy *Morgenröte*. Przywołać tu trzeba jeszcze *Wenus* od nazwy łac. bogini *Venus*: *venus* ‘piękno, powab’ i *Matkę* bądź (*stella*) *Matutina* ‘gwiazda poranna’, polską *Jutrzenkę* i *Zorzę*, bułgarską *Danicę* lub *Dennicę* od *dan* ‘dzień’. Pamiętać trzeba, że w starożytnym Rzymie znany był przydomek (*cognomen*) od n. bogini, mianowicie *Aurora* i formy pochodne *Auroria* i *Auroriana* (IC 214). Przypomnijmy, że nazwę *Aurora* nosił także krążownik, z którego padł wystrzał jako sygnał natarcia na Pałac Zimowy w Rosji 1917 r., stąd w byłym Związku Radzieckim imię *Aurora* mogło mieć już tę wtórna komunistyczną motywację.

Przed ukazaniem się pierwszej gwiazdy lub razem z nią odbywa się (przynajmniej w Kościele Rzymskokatolickim) obrzęd *rezurekcji* i od tego faktu narody germańskie nazywały Wielkanoc. Po niemiecku zatem mamy *Ostern* od *Ost(en)* ‘wschód’, wyrazu spokrewnionego z omówionymi wyżej: gr. *ῥῶς*, łac. *aurora* i sprowadzonego do indoeurop. rdzenia **ausos* ‘brzask, świt’⁶. Do tej rodziny etymologicznej należy także angielska nazwa Wielkanocy, tj. *Easter*, bezpośrednio od *east* ‘wschód’, a ostatecznie od germańskiej bogini brzasku *Častre*, będącej odpowiednikiem gr. *Eos* i rzymskiej *Aurora*; święto tej bogini obchodzili Germanie w wiosenne przesilenie dnia z nocą⁷.

Do wiosennej jasności, brzasku, świtu odnosili nazwę Wielkanocy także Słowianie północno-zachodni, tj. Połabianie, Łużycanie i Kaszubi, brzmi ona kolejno u nich *Jostráj* w l. mn.; *Jutry* górnołużyckie; *Jatšy*,

⁶ F. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 22 Auflage, Berlin – New York 1989, S. 520.

⁷ *Chambers Dictionary of Etymology*, New York 2001, p. 311.

dialektalnie i historycznie *Jastry* dolnołużyckie., też l. mn. i po kaszubsku *Jastra* l. poj. lub *Jastrë* l. mn. W objaśnieniu n. *Jastry/Jastra* etymolodzy zgodni nie są. Uważano, że to pożyczka z niem. *Ostern*. Sorabista, tj. znawca języków łużyckich, prof. H. Schuster-Šewc z Lipska uznaje za rodzime słowiańskie od rdzenia *jas-*, do którego dodany przyrostek *-ny* < **bn-* daje *jasny*; przyrostek *-kr-* i otrzymujemy rzeczownik *jaskra* ‘bielmo na oku’; przyrostek *-tr-* i otrzymujemy *Jastra/Jastry*. Tak do dziś pamiętam jego przejrzysty wykład w lipcowy wieczór lat osiemdziesiątych XX w. w czasie spaceru nad morzem w Sopocie. Większość slawistów (R. Olesch, H. Popowska-Taborska, W. Boryś) uznają ten wyraz za pożyczkę anglosaskiego *castron* ‘Wielkanoc’, tj. rdzenia tkwiącego w niem. *Ostern* i ang. *Easter*. Przystojenie wyrazu miało nastąpić w czasie misji anglosaskiej na terenie dolnoniemieckim (starsosaskim).⁸ W tym ujęciu połabska, łużycka i kaszubska nazwa Wielkiejnocy odnosiłaby się do jasności, brzasku albo bezpośrednio, jeśli powstało w ustach Słowian, albo pośrednio, jeśli zapożyczona została od Anglosasów.

Z omawianą tu nazwą święta wiąże się także nazwa miasta *Jastarnia* z przyrostkiem *-nia*, charakterystycznym dla tworzenia nazw miejsc typu *studnia*, *stajnia*, *palarnia*, o czym szerzej pisze prof. J. Treder⁹.

Objaśnienie skrótów

IC I. Cajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki 1965.

L S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, wyd. III fotooffsetowe, Warszawa 1951.

SIW *Słownik imion współcześnie w Polsce używanych*, wydał K. Rymut, Kraków 1995.

---

⁸ Szerzej poglądy te referuje i literaturę podaje W. Boryś, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, t. II, Warszawa 1997, s. 335-336.

⁹ J. Treder, *Jastarnia [w] Nazwy miast Pomorza Gdańskiego*, wyd. II pod red. E. Brezy i J. Tredera, Gdańsk 1999, s. 119-122.